

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРІГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видрукувано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

І. Л. БУТИЧ (Київ)

**ПУБЛІКАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ
У “ЧТЕНИЯХ В ИСТОРИЧЕСКОМ
ОБЩЕСТВЕ НЕСТОРА-ЛЕТОПИСЦА”**

Історичне товариство Нестора-літописця – наукове об’єднання істориків, юристів, філологів, насамперед викладачів Київського університету, Київської духовної академії, гімназій та ін., статут якого був затверджений 24 листопада 1872 р., розпочало свою діяльність у січні 1873 р. (від 1874 р. при Київському університеті). Передумова його створення та основні напрямки діяльності до певної міри висвітлені у наявній літературі¹, але зміст його друкованого органу “Чтения в Историческом обществе Нестора – летописца”, зокрема публікації документів не був предметом спеціального розгляду.

Як це й передбачалося статутом, Товариство займалося збиранням відомостей про місцеві архіви і бібліотеки, публікацією документів і матеріалів, вивченням місцевих старожитностей. Воно встановило зв’язки з вченими інших міст. На засіданнях членів товариства, які відбувалися щомісяця, за винятком канікулярного часу, заслуховувалися звіти про роботу, реферати, наукові розвідки з питань історії, насамперед України, права, археології, літературознавства, палеографії, нумізматики, історичної географії тощо. Хронологічні межі цих досліджень дуже широкі – від X ст. до середини XIX ст.

Спочатку такі реферати і наукові повідомлення друкувалися в періодичних виданнях Києва, зокрема в “Университетских известиях”, бо невелика кількість членів, відсутність матеріальної допомоги спричинилися до того, що товариство тривалий час не мало змоги мати свій друкований орган. Перша книжка власного друкованого видання – “Чтений” з’явилася лише 1879 р., до якої потрапили матеріали за перші п’ять років діяльності товариства. Відкривається вона повідомленнями про засідання і прочитані на них реферати в 1873-1877 рр. Тематика цих рефератів різна. У них йдеться про археологічні знахідки в Києві і Київщині та Чернігові (В. Антонович) і про архівну справу в Чернігові (Ф. Тарновський), про архівні знахідки. У грудні 1875 р. перед учасниками загальний зборів О. Романович-Славатинський прочитав “Нарис історії Київської археографічної комісії і діяльність у ній покійного М. Д. Іванишева”, який потім був

включений до біографії останнього і 1876 р. надрукований автором у “Древней и Новой России” та окремо. 26 вересня 1876 р. комісія розглянула лист голови Київської археографічної комісії М.Юзефовича з пропозицією надрукувати праці членів товариства, які археографічна комісія знайде за можливе.

На одному з засідань йшлося про топографію Києва, зокрема про Поділ і Плоску частину міста. Були проаналізовані плани міста 1706 і 1745 рр., і звернута увага на ті зміни, які тут сталися протягом наступних ста років. О.Андріяшев прочитав записку “Про давнє урочище Києва – Копирів кінець”, В.Антонович – замітку про місцезнаходження Звенигорода Київського. Насамперед слід відмітити, що і в цьому першому випуску є публікація документів, хоч і не у вигляді спеціальних добірок, а в тексті розвідок. Так, у повідомленні П.Лашкарева “Несколько документов относящихся к преобразованию в Войске Донском 1775 г.” надруковано: Похвальну грамоту Румянцева Війську Донському від 4 червня 1775 р.; лист князя В.Долгорукова до Потьомкіна; Похвальний лист графа Паніна Війську Донському та лист Потьомкіна до одного з старшин Війська Донського. Всі вони запозичені зі збірки, складеної не пізніше 1782 р., що зберігалася в бібліотеці Київської духовної академії².

Ф.Тарновський у повідомленні “Очерки из истории Киевской епархии в XVIII в.” цитує і друкує повністю документи з Синодального архіву³. Нарешті, у додатку до першої книги М.Дашкевич вмістив “Показания игумена Феодосия Васьяковскаго о положении киевских мещан до Богдана Хмельницкаго”⁴.

З тієї ж причини, через брак коштів, друга книга “Чтений” з’явилась лише через дев’ять років⁵. На відміну від першої, яка має наскрізну пагінацію, а відомості про склад і засідання товариства наведені в додатку, друга книга відкривається відділом про склад і засідання товариства в 1878 – 1887 рр. Другий відділ цієї книги містить матеріали, присвячені 900 роковинам від часу запровадження християнства. Кожен розділ цієї і наступних книг видання має свою пагінацію.

Серед матеріалів першого відділу кн. II варто відзначити дослідження О.Кістяківського “О законах действовавших в Малороссии”, де наведено тексти п’яти документів⁶, В.Антоновича “Очерк общественного сословного быта Юго-Западного края в XVI и XVII ст.”⁷, а також П.Малашевського «Об отечестве автора “Слова о полку Игореве”»⁸.

Другий відділ кн. II містить пам’ятки давньоруської літератури за редакцією О.Соболевського. Тут, зокрема, надруковані зі збереженням усіх графічних особливостей тексту: “Похвальное слово Владимиру”, “Устав церковный Владимира” та ін.

Третя книга, що з’явилася друком 1889 р., теж складається з двох відділів: Відомості про засідання та кількісний склад товариства в 1888 р. Тут звертають на себе увагу дослідження О.Соболевського “К вопросу о происхождении русских былин”⁹ і М.Владимирського-Буданова “Помест-

ное право в древнюю епоху Литовско-руського державства”¹⁰, в яких цитуються літописи і документи. В окрему групу виділені матеріали про вшанування пам’яті Олександра Олександровича Котляревського¹¹.

Починаючи з кн. IV в “Чтениях” з’явився третій відділ – Матеріали, спеціально призначений для друку документів і матеріалів¹², хоч і в наступних книгах зустрічаються дослідження, в яких наводилися документи. Так, у кн. IV до них належать: Дослідження М.Владимирського-Буданова “Черты Семейного права Западной России в половине XVI в.”, у додатку до якого наведені: Позов про двоєженство 1540 р.; Застава сина боярина євреєві 1555 р.; Обов’язковість надання приданого братами; Обов’язковість надання приданого батьками; Права невінчаної дружини; Повернення приданого; Добровільне розлучення; Забезпечення дружини в заповіті; Чоловік – приймак; Застава повнолітніх і неповнолітніх дітей; Видача судом кредиторів дружини і сина боржника; Невінчаний шлюб; Права батьків продавати своїх дітей у рабство¹³. М.Владимирському-Буданову також належить публікація Рукопису Милецького монастиря в додатку до “Обзора южнорусских и западнорусских памятников письменности от X до XVII ст.” зі збереженням титлів та літер, що вийшли з ужитку¹⁴.

Витяг з судової справи про виступи поміщицьких селян Київської губернії 1855 р., яка зберігалася в Київському центральному архіві, підготував до друку М.Ясинський¹⁵.

У відділі III (Матеріали) вміщені публікації: С.Голубева “Южнорусский православный катехизис 1600 г.”¹⁶. Він надрукований за новою орфографією (замінені літери, що вийшли з ужитку, розкриті титла, скорочення, якщо над ними стояв відповідний знак. Всі особливості публікації застережені в короткій передмові).

Друга публікація “Акты по истории землевладения в Малороссии (1630-1690)” належить О.Лазаревському¹⁷. Вона включає документи, взяті з Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку 1729-1730 рр., тобто грамоти польських королів першої половини XVII ст. та універсали українських гетьманів, купчих та ін. Випадає з загального ряду документ за 1667 р. київського воеводи П.В.Шереметьєва, який сидючи в Києві, вважав себе правомірним підтверджувати королівські привілеї на землі біля Чернігова.

Чимало цих документів стосується історії Максаківського монастиря. До них належать: надання земельних угідь монастиреві Адамом Киселем, у т.ч. грамота польського короля Владислава IV Адаму Киселю про влаштування Максаківського монастиря від 28 квітня 1642 р. та ін., запис на Красноставський ключ від 8 липня 1650 р.

Кілька універсалів Максаківському монастиреві належать Богдану Хмельницькому: від 16 травня 1651 р. про послушенство монастиреві селян холмських, ядугинських, пральницьких, височанських і максаківських, два від 11 жовтня 1654 р. – перший про підтвердження прав Максаківського

монастиря на села Холми, Ядути, Прачі, Високе, Красностав і Максаки, другий – про заборону ніжинському полковникові чинити перешкоди Максаківському монастиреві у володінні селами. Універсалами від 8 листопада 1649 р. Хмельницький затвердив Івана Скіндера чернігівським війтом, від 31 березня 1656 р. – підтвердив володіння шляхтичів Сави Унучки, Артема Красковського та ін., які служили у Запорозькому Війську, від 26 червня 1656 р. закріпив за Олефером Радченком село Постовбиці, від 4 травня 1657 р. затвердив за Павлом Ярмултовським села Вербичі і Горбове, від 32 червня 1657 р. підтвердив володіння Катерини Грязної. Нарешті, універсалом від 24 червня 1657 р. гетьман закріпив землі за Лукашем Носовичем¹⁸. Серед універсалів Хмельницького наведено й універсали чернігівського полковника Мартина Небаби Чернігову на млин від 20 березня 1650 р. та ніжинського полковника Романа Катержного про послушенство селян Максаківському монастиреві.

Наступні документи – це універсали Івана Виговського від 22 жовтня і 17 листопада 1657р., 22 квітня і 1 травня 1658 р. та від 11 лютого і 20 травня 1659 р., універсали Юрія Хмельницького від 22 січня і 23 липня (два) 1660 р., універсал Івана Брюховецького від 1668 р. та універсал Петра Дорошенка від 20 серпня 1668 р. Універсали Івана Мазепи, Івана Скоропадського і Данила Апостола та ін. документи кінця XVII – початку XVIII ст. залишилися поза публікацією.

Саме слідство як важливе джерело для вивчення народонаселення, землеволодіння, соціально-економічних і суспільних стосунків у Гетьманщині в другій половині XVII – 30-х рр. XVIII ст. Лазаревський надрукував 1892 р. у “Черниговских губернских ведомостях” й окремо (без документів)¹⁹. Правда, ця публікація з’явилась з великою кількістю помилок.

У наступних книгах М.Василенко вмістив Генеральне слідство про маєтності Київського полку 1729-1730 рр.²⁰ за копією, яка зберігається в колекції О.Лазаревського, а В.Мякотін – Генеральне слідство про маєтності Прилуцького полку 1729-1730 рр.²¹ за копією з рукописного відділу Московського Румянцевського музею.

За свідченням О.Лазаревського та М.Василенка, дослідникам тоді були відомі Генеральні слідства по семи полках (Стародубівському, Чернігівському, Ніжинському, Київському, Прилуцькому, Переяславському і Гадяцькому). У передмові до публікації М.Василенко додає, що книги Лубенського, Миргородського і Полтавського полків, “якщо не загублені, ми думаємо, знаходяться в архіві Сенату, куди вони в свій час були відіслані”. Догадка вченого справедлива, але тоді ніхто не спробував її перевірити.

На 1896 р., крім друку Генерального слідства про маєтності Прилуцького полку, крім згаданих тут, були оприлюднені Генеральні слідства про маєтності Гадяцького полку²² та Переяславського полку²³.

Кожна книга слідства, як відомо, складається з двох частин: самого слідства і юридичних документів. Перша частина, в свою чергу, ділиться

на три частини: 1) Дані ревізії 1726 р.; 2) Перевірка полкової старшини; 3) Ухвала комісії. І ось М.Василенко першу і третю частини надрукував, а другу частину у витягах використав у примітках до третьої частини, вважаючи її “дослівно подібною”. Насправді друга частина є істотним доповненням третьої, тому це призвело, як показала перевірка, здійснена В.Мякотиним, до суттєвих пропусків²⁴, хоч у передмовах до слідства Київського і Прилуцького полків зроблені застереження, що складачі поставили завдання забезпечити буквально точну передачу тексту, але, на жаль, досягти їм цього не вдалося. Звичайно, не виключено й те, що ряд огріхів зроблено копіїстами, оскільки, про що йшлося вище, тексти надруковано за копіями.

Серед документів, опублікованих у відділі III (Матеріали) кн. V звертає на себе увагу підготовлений до друку І.Каманіним лист канцлера Ольбрахта Гаштольда до земського підскарбія Богуша Боговитиновича початку XVI ст. (1522-1530) про захист Києва від татарських руйнувань. Документ добутий з Архіву Сангушків у Львові і зберігався між окремими документами Київського Центрального архіву²⁵. Як самостійний підрозділ відділу III (Матеріали) оформлена публікація О.Лазаревського “Акты по истории монастырского землевладения в Малороссии (1636-1730)”²⁶. Вона складається з копій документів, взятих з судових справ, що зберігалися в колекції автора: 1. Поземельні акти Батуринаського Крупицького монастиря, затверджені на прохання Адама Киселя, польським коронним канцлером Юрієм Оссолінським 1636 р. та інші документи (всього 8 документів), у т.ч. універсали Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Юрія Хмельницького та Івана Брюховецького. 2. Поземельні акти Новомлинського жіночого монастиря (5 документів, у т.ч. універсали Дем'яна Многогрішного, Івана Самойловича та Івана Мазепи). 3. Уривок зі справи про земельні суперечки між Крупицьким і Новомлинським монастирями. 4. Слідство в справі скарги жителів м. Сосниці і Коровки на незаконні вимоги з них Спаським Новгород-Сіверським монастирем десятини. 5. Уривок зі справи про поземельні суперечки між Києво-Печерською лаврою і Братським монастирем за Сорокошицькі землі. 6. Документи Корбутівського жіночого монастиря.

У числі інших документів друкуються універсали: Івана Виговського від 16 листопада 1658 р., Юрія Хмельницького від 1 листопада 1659 р., Івана Брюховецького від травня 1668 р., Дем'яна Многогрішного від 8 червня 1669 р., Івана Самойловича від 21 листопада 1701 р.

XVIII ст. у цій книзі представлене двома публікаціями М.Владимирського-Буданова: “Показания стариков села Сокоришей по спору с Киево-Печерской лаврой” від 24 вересня 1704 р. та “Акты по управлению Малороссией графом П.Румянцевым за 1767 г.” – це оригінали розпоряджень з приводу обрання депутатів у Законодавчу комісію. Зберігалися ці документи (21) у Київській археографічній комісії. На жаль, в їх археографічному опрацюванні спостерігається різнобій. Так, в одних заголовках вказуються дати документів, в інших вони відсутні.

У двох наступних публікаціях порушуються питання історії церкви: О.Левицького: “К истории водворения в Кieve унии” та С.Голубева “Материалы для истории западнорусской церкви”. Документи друкуються (11) мовою оригіналу, в т.ч. польською і супроводжуються примітками.

Безперечно, цікавою і багатою змістом є добірка М.Владимирського-Буданова “Материалы для биографии В.Стефановича (1697-1773)”²⁷. Це 22 копії документів XVIII ст., виявлені професором Київського університету О.Федотовим-Чеховським у сховищі Київського Центрального архіву. Вони істотно доповнюють надто скупі відомості про Комісію складання “Зводу законів, за якими судиться малоросійський народ”. Водночас зайвий раз підтверджують велике значення українських культурних людей у справі розвитку наукової освіти в Росії. Певне значення вони мають і для внутрішньої історії України.

В.Стефанович спочатку навчався в Київській академії, а потім у Німеччині, Австрії та Італії. 1722 р. одержав магістерський диплом від Бреславського університету. 1724 р. прибув до Петербурга і став перекладачем Петра I, а потім О.Меньшикова. По смерті Петра I брав участь у виданні книг Феофана Прокоповича у Ревелі. Потім цілком перейшов на службу до Прокоповича, був професором риторики і філософії в його семінарії. Викликаний Данилом Апостолом в Україну, Стефанович 1727 р. назавжди залишив семінарію. Він був призначений в “Комісію книг прав”, потім одержав звання бунчукового товариша і став лохвицьким сотником. Поселившись у Лохвиці, займався перекладом юридичних книг. У травні 1729 р. він був включений до складу Законодавчої комісії. У грудні 1730 р. йому було наказано до 1 січня 1731 р. з'явитися у Глухові.

У послужному списку Стефановича сказано, що він, живучи в Глухові, шість років працював у комісії, а в атестаті служби йдеться про восьмирічну службу. Не виключено, що він головував у комісії в 1728-1734 рр. і знову був покликаний до неї в 1734-1738 рр.. 1750 р. Стефанович призначений на посаду судді Лубенського полку.

Крім того, цілий ряд документів наведений у повідомленнях і розвідках відділу другого кн. VI. До них насамперед належить “Исторический очерк Батурина” О.Лазаревського²⁸, одним з джерел якого був Лизогубівський літопис. Автор зазначає, що Батурин став гетьманською столицею 1669 р.. Іван Мазепа залишив місто 24 травня 1708 р. Через тиждень, завдяки зраді, місто захопив О.Меншиков, зруйнував і спалив його, вчинивши при цьому жорстоку розправу над його жителями. На відновлення столиці дозвіл одержав тільки К.Розумовський 1750 р.

Список всіх київських воєвод, губернаторів і генерал-губернаторів та грамоти про призначення київських генерал-губернаторів вміщено у додатку до нарису “Киевские воеводы, губернаторы и генерал-губернаторы от 1654 по 1775 год”²⁹ Н.Оглоблина.

Не позбавлені інтересу матеріали “Служба в Сибири Деяна Многогришного, сосланного туда 1772 г.”³⁰, де мовиться про те, як його пере-

силали з міста в місто, як там утримували його у в'язницях. 1682 р. колишнього гетьмана було звільнено з Іркутської в'язниці й удостоєно звання Іркутського боярського сина і переведено в далеке сибірське місто – в Селенинський Острог, але не для служби, а щоб утримувати його там “за крепким караулом”. Чергова згадка відноситься до 1688 р., коли кол. гетьман і його син Петро числилися серед селенгинських “служилих людей”. 1694 р. Д.Многогрішний сидів “на приказе” в Селенгинському Острозі. Рік смерті Многогрішного невідомий. 1701 р. він ще жив, був ченцем. Дещо повідомляється й про долю членів родини. На заслання відправилися дружина Анастасія, сини Петро та Іван, дочка Олена, брат Василь, колишній чернігівський полковник і небіж Михайло Зинов'єв. Дочка вийшла заміж за сибірського дворянина Івана Бейтона. У Дем'яна було ще дві дочки, але їхні імена не називаються.

Чотири документи про торгівлю в Києві (1745-1775) оприлюднено О.Андрієвським у додатку до повідомлення “Несколько данных о великороссийском купечестве в Киеве и отношение к нему местного магистрата”³¹.

У відділі третьому кн. VI Криловський вмістив публікацію “Наука противной унии – памятник полемической литературы, сост. ок. 1626”³², в якій збережені всі графічні особливості передачі тексту оригіналу. Ця пам'ятка цікава не як історичний документ, що повідомляє нові дані, а як пам'ятка літератури.

Наступною важливою публікацією П.Лебединцева є “Росписной список г. Киева 1700 г.”³³, складений у вересні під час передачі воєводою Петром Хованським Київської фортеці новопризначеному воєводі Юрію Фемендіну. Містить детальний опис Київської фортеці та її стану, гарнізону, перелік й опис бойових гармат і припасів, опис приказної палати та її архіву, перелік дворів, зайнятих служилими людьми, вказівки на стан фінансів, хлібних і соляних комор. Крім того, наведені витяги з попередніх розписних списків, зокрема, за 1695 р.

Наступна публікація В.Горленка – це “Записка Иосафа Горленка, епископа белгородского и старинные заметки о роде Горленко”³⁴. Вона була складена 1809 р. і зберігалася в родинному архіві, “Брані честные семи добродѣтелей з седми грехами, в человѣцѣ путнику так всегда, яко наипаче в дни с-тия вел. четыредасятницы резидуочия, по чину седмиць ея и магинацѣю пустическою и рифмомъ описана 1737 года апреля 9 дня”³⁵.

В.Іконникову належить публікація записки М.Судієнка 1833 р. “О разборе архива графа П.А.Румянцева-Задунайського”³⁶. Розгляд архіву Румянцева Судієнко здійснив у 1832-1833 рр. Архів Румянцева налічував 2901 од. зб. за 1712-1787 рр. Як показав аналіз змісту, архів мав суттєві прогалини. Так, за 1712-1757 рр. збереглися лише цивільні справи. За 60-80 рр., навпаки, краще збереглися військові справи.

Починаючи з кн. VII в “Чтениях” з'явився четвертий відділ – Бібліо-

графія, в якому вміщувалися огляди нової літератури, рецензії, бібліографічні замітки³⁷.

У другому відділі кн. VII вміщена розвідка М.Грушевського “К вопросу о Болохове”, до якої додано лист королеви Бони від 1553 р. і карта Кременецького староства 1546 р.³⁸. До наукового повідомлення М.Владимирського-Буданова “Крестьянское землевладение в западной России до половины XVI в.” додано акти з книг Барського староства 1731 р.³⁹. У додатку до нарису М.Малишевського “Новые данные для биографии Ивана Федорова русского первопечатника” вміщено акти з луцьких гродських книг, що стосуються часу перебування Івана Федорова на посаді “справці” Дерманського монастиря⁴⁰.

У наступних книгах було надруковано ще два матеріали про книгодрукування, а саме: О.Соболевського “Начало словянского и русского книгопечатания”, де оприлюднено документи про краківське видання Фіолія 1491 р., про Івана Федорова за 1564 р. і замітки про Франціска Скорину⁴¹ та С. Голубева “Материалы для биографии “друкара” Тимофея Александровича”. Тут йдеться про книгодрукування у 1625-1630 рр. в Києві, де тоді, крім друкарні Києво-Печерської лаври, працювали дві приватні друкарні, вище згаданого Тимофія Олександровича і Спиридона Соболя. Ними було видано 7 книг, у т.ч. “Часослов” (1625, 1626), “Миния общая” (1628), “Октоихъ” (1629), “Апостол” (1631)⁴².

Варті уваги дослідження М.Бережкова “Крымские шертные грамоты”, в якому викладається зміст з широкими цитуваннями тексту грамот за XV-XVII ст.⁴³ та І.Каманіна “К вопросу о козачестве до Богдана Хмельницкого”, де наведені й тексти документів⁴⁴.

У відділі “Материалы” тим же І.Каманіним вміщена публікація “Материалы по истории козацкого землевладения (1494-1668)”, яка складається з вступу й актів, що стосуються суперечки між Києво-Печерським монастирем та козаками хутора Бузуків у Черкасах (1494-1651), двох грамот польського короля Сигізмунда (1571), запис п. Анни Лисиченкової, універсалу запорозького гетьмана Григорія Савича Чорного, яким заборонялося козакам порушувати права Києво-Печерської лаври на володіння в Черкаському старостві землею і лісом від 28 лютого 1630 р. та наказ Богдана Хмельницького від 5 грудня 1651 р. отаманам і жителям сіл Хацків і Голов’ятине не чинити шкоди в Бузукові – хуторі Печерського монастиря⁴⁵. Безпосередньо питань землеволодіння стосується добірка “Акты землевладения козаков Воловичей. 1600-1630 гг.”, яка включає 9 купчих⁴⁶. Кожен документ має заголовок і точну легенду, що не завжди зустрічається. Публікація О.Андрієвського “Русские конфиденцы в Турции и Крыму в 1765-1768 гг.”, що включає 25 реляцій, указів, листів, знайомить зі змістом й спробами одержання різного роду відомостей про прикордонні відносини⁴⁷.

Продовжуючи висвітлення теми українсько-татарських взаємин, О.Андрієвський у кн. IX вмістив наукове повідомлення “Комиссия 1749 г.

для розбора взаимных претензий татар и запорожцев” з наведенням тексту документів⁴⁸.

Зі збереженням всіх графічних особливостей передаються тексти документів у повідомленні О.Соболевського “Заметки о малоизвестных памятниках Юго-западно-русского письма XVI-XVII вв.”⁴⁹ і публікація С.Голубева “Материалы для истории западно-русской церкви (XVIII ст.)”, що включає 27 документів, здебільшого запозичених з судової справи, підставою для якої стали скарги різних осіб на колишнього ігумена Віленського монастиря Феофана Леонтіївича Доруміна. Вони зберігалися в бібліотеці Київсько-Софіївського собору під № 590. Легенди до окремих документів відсутні. Заголовки наведені після легенд, приміток теж немає.

Ордери К.Розумовського, донесення, чолобитні, листи та ін. документи містить публікація О.Андрієвського “Материалы по характеристике последних киевских сотников”⁵³.

У книзі XI, помимо Генерального слідства про маєтності Прилуцького полку 1729 1730 рр., про яке мова йшла вище, привертають увагу повідомлення Н.Оглобліна “Росходная книга Киевской казенной избы за 1675-1676 гг.”, О.Лазаревського “Исторические очерки Полтавской Лубенщины XVII-XVIII вв.”⁵⁴, публікація О.Соболевського “Панегерик 1729 года”, його ж “Материалы для истории общественного быта в Малороссии XVIII века”⁵⁵, основу яких складають витяги з судових справ.

Насичена документальними матеріалами кн. XII “Чтений”, причому, публікації здебільшого добре опрацьовані. Так, у відділі 2 С.Голубев вмістив повідомлення “О древнейшем плане Киева 1638 г.”, а В.Ляскоронський – “Иностранные карты и атласы XVI и XVII вв., относящиеся к Южной России”, П.Оглоблин – “Из жизни Киевской губернской канцелярии прошлого века”, О.Соболевский – “Две замечательные рукописи XIII в.”⁵⁶. Тут же опубліковано 4 карти Боплана.

У відділі 3 надруковано чотири матеріали, серед них: “Духовное завещание Мстиславского каштеляна Семена Войны. 1599, 1 марта” (І.Серьогін), “Описание Киево-Печерской лавры” (М.Істомін), “Отрывки из дневника гетманской канцелярии за 1722-1723 годы” (О.Лазаревський)⁵⁷. Найціннішими, безперечно, є витяги з діаруша (щоденника) адміністративної діяльності урядовців Гетьманщини, який нині зберігається в Інституті рукописів і заслуговує того, щоб бути оприлюдненим у повному обсязі. Він є своєрідним продовженням діаруша за першу половину 1722 р. канцеляриста Миколи Ханенка. Після смерті Івана Скоропадського його ведення було доручено Пилипові Борзаковському (з липня 1722 р. до березня 1723 р.). З березня і до кінця 1723 р. діаруш вів канцелярист Ладинський.

Книга XIII “Чтений” містить такі публікації як “Материалы для истории Луцкого трибунала (1578-1589 гг.)”⁵⁸ М.Ясинського, до якої потрапили 18 документів з Володимирських і луцьких актових книг Київського Центрального архіву. Більшість їх відноситься до перших років існування Луцького трибунала і тільки два з них стосуються 1580 і

1588 рр. Надруковані вони зі збереженням орфографії оригіналу. Кожен документ має заголовок і легенду. Дати наведені після заголовків. Документи супроводжуються короткими, але конкретними примітками.

Другою важливою публікацією цієї книги є “Малороссийские переписные книги 1666 года”⁵⁹ О.Лазаревського, до якої включено частину Лубенської книги. Публікатор повідомляє, що першим добув з архіву переписні книги М.Костомаров, який надрукував зі скороченнями частину перепису Переяславського і Ніжинського полків⁶⁰. У книзі XIII “Чтений” привертають увагу повідомлення І.Каманіна (з наведенням документів): “Новые данные о борьбе козачества с Польшей в эпоху Богдана Хмельницкого” і “Вопросы археографии на XI археологическом съезде” та М.Молчановського “Бумаги Шведского государственного архива”.

Починаючи з XVI книги “Чтения” друкувалися випусками – від двох до чотирьох. Водночас у кожному випуску з’явився відділ п’ятий, який називався по-різному: “Смесь”, “Заметки. Известия”, а то й без назви, де крім заміток, друкувалися й документи. Практикувалося виділення в окремий відділ додатків. Так, у вип. 1, кн. XV у відділі 5, який названий “Заметки и известия” вміщено замітку “К характеристике семейных и общественных отношений козачества в последние годы существования Сечи Запорожской”.

У відділі третьому кн. XIV Є.І.Де-Вітте вмістив “Реляцию о встрече и въезде московских послов в Варшаву 8 декабря 1667 г.”, яка стосується Андрусівського договору. Згаданий документ свідчить про відвідини Варшави російськими послами⁶¹. Чотири документи з історії Київської колегії опублікував В.Перетц⁶².

У другому випуску кн. XIV О.Лазаревський опублікував замітки на обкладинках Бердичівського і Замойського календарів 1761-1805 рр. під назвою “Старинные польско-русские календари”, а також “Четыре письма А.Ф.Шафонского к А.С.Сулиме о порядке обучения в Галльской “педагогии” (1794-1797)”⁶³. У другому і третьому випусках цієї ж книги О.Лазаревський надрукував “Материалы по истории землевладения князей Вишнинецких в Левобережной Украине”⁶⁴ за 1578-1647 рр., добуті 1899 р. в Головному московському архіві Міністерства юстиції. Вони відтворені з буквальною точністю.

І.Каманін у додатку до “Очерка гетманства Петра Сагайдачного” навів 40 документів (універсали, листи Сагайдачного, королівські грамоти, скарги, постанови та ін., які малюють збудження всіх станів Київського воеводства в 1606-1622 рр.), коли майже все населення було готове піднятися на боротьбу за вирішення своїх політичних і релігійних справ. Кожен документ має детальний заголовок і стисло легенду⁶⁵.

І.Лучиському належать публікації “Материалы для истории землевладения в Черниговщине и Северщине (1603-1645)” і “К истории финансов и финансового управления в Малороссии XVII и XVIII вв.”⁶⁶ (з рукописів М.Константиновича, копії з Румянцевського опису, серед них і копія з

універсалу Івана Мазепи про введення тютюнової і горілчаної оренди від 8 травня 1690 р. Він цікавий зокрема в тій частині, де викладається історія запровадження оренди, існуючий порядок обговорення і затвердження різних фінансових проектів).

Про вирощування й торгівлю коноплями Стародубщини з закордоном розповідають три листи від 1706-1721 рр., оприлюднені О.Лазаревським в добірці “Для истории торговли пенькою Стародубья с заграницею в начале XVIII в.”⁶⁷. Торгівлею займався міщанин Стародуба Дем’ян Григорович Скорупа.

Історія цехового устрою в першій половині XVII ст. знайшла певне відзеркалення в публікації О.Лазаревського “Акты Левобережной Малороссии (1622-45)”⁶⁸. Серед них: два акти на “шевський” цех у м. Баришівці 1622 і 1642 рр.; акт на цехи “кравецький”, “шевський”, “кушнірський” і “ковальський” у м. Прилуках; акт на цех “різницький” у Прилуках; артикул цехів кушнірського, кравецького, шевського, ковальського, різницького і “колодницький”. 1637 р.; два акти на цех “шевський” у м. Гадячі 1642 і 1645 рр.

У відділі “Материалы” також оприлюднені публікації О.Соболевського “Псалма о Дорошенке”⁶⁹ і “Неизданная драма М.Козачинского”⁷⁰ та М.Дашкевича “Один из памятников религиозной полемики XVI века (Послание пр. Афонской горы 1534 г.)”⁷¹.

Перші три випуски книги XVI, присвячені пам’яті Гоголя, містять документи і матеріали в усіх відділах⁷², а відділ третій цієї книжки включає публікації: В.Чаговця “Семейная хроника Гоголей” з додатком до неї листів Гоголя, Шевирьова, Куліша, Аксакова та о. Мойсея, універсалу Івана Скоропадського від 3 грудня 1715 р. з царської грамоти від 7 липня 1718 р. Василеві Танському про підтвердження прав на село Озеряни, дворянської грамоти О.Д.Гоголя від 15 жовтня 1792 р.; духовного заповіту Тетяни Семенівни Гоголь-Яновської (уродженої Лизогуб) від 1 липня 1825 р.; квитанції про внесення плати за навчання М.В.Гоголя; посвідчення про позику грошей; лист з приводу смерті Василя Офанасійовича Гоголя і сторінка з життя М.В.Гоголя в Ніжині до кінця 1827 – початку 1828 рр., записка про друкування творів М.В.Гоголя, листування. Доповнюють цю публікацію 17 листів П.Куліша за 1857-1863 рр. до матері письменника Марії Гоголь, надруковані в 4 вип. кн. XVI, що здебільшого стосуються видання творів письменника. У тому ж вип. 4 О. Лазаревський опублікував рукопис “Свидетельство старых людей” про земельні справи, запозичений з Гоголівського родинного архіву⁷⁴. Там же надрукована добірка О.Лазаревського – “Гетманские универсалы о киевском городском хозяйстве (1677-1719)”⁷⁵ за оригіналами з його колекції, а саме: універсали чернігівського і ніжинського полковників та універсал Івана Самойловича від 1 червня 1677 р. про захист київських міщан під час купівлі хліба у подесенських містах; універсали Івана Мазепи від 13 січня 1698 р. і 25 листопада 1701 р., Івана Скоропадського від 8 травня 1716 р. про заборону київським козакам торгувати горілкою на шкоду київському магістратові, універсали

Івана Мазепи від 7 липня 1699 р., про заборону українським козакам втручатися в права київської міської ратуші щодо суду в “справах заграничних людей”; від 8 лютого 1706 р. – про захист київських міщан від підводної повинності, універсали Івана Скоропадського від 12 лютого про розмір мита (індукти і евекти), від 24 квітня 1714 р. – про збирання мита на користь міста за торгівлю в Києві закордонними винами, від 18 вересня 1718 р. – про дозвіл киянам користуватися будівельним деревом з навколишніх лісів при відбудові своїх споруд після пожежі, від 18 травня 1719 р. – про порядок торгівлі в Києві привозними товарами, горілкою і винами, від 20 травня 1719 р. – про право попередніх власників міських крамниць відновлювати їх у Києві після пожежі на попередніх місцях⁷⁶.

У першому, третьому і четвертому випусках кн. XVII і першому випуску кн. XVIII “Чтений” оприлюднена добірка Є.Де-Вітте “Древний памятник Киево-Михайловского (Златоверхого) монастыря XVI-XVII вв.”⁷⁷, де наведені відомості про 60 родів. Продовжуючи працю над темою Є.Де-Вітте змістив “Комментарии к древнейшим памятникам Киево-Печерской Лавры и Киево-Златоверхого Михайловского монастыря”, в додатках до кн. XXII і XXIII⁷⁸; І.Каманін 1904 р. оприлюднив лист М.Максимовича до П.Куліша від 20 січня 1854 р., який є відповіддю на лист останнього від 28 грудня 1853 р.⁷⁹. Він подає деякі біографічні відомості про Максимовича і його наукову діяльність.

Як фальсифікат 90-х рр. XV ст. дійшла до нас фундушова грамота кн. Любарта церкви Іоана Богослова 1322 р.⁸⁰. Підготував її до друку Д.Щербаківський. Записи на Острозькій біблійі 1581 р., яка була власністю ієромонаха Паломія, подав О.Флоринський у повідомленні “Волынский религиозный вольнодумец XVII в.”⁸¹. Нарешті, в кн. XVIII О.Левицький оприлюднив 25 листів ченця Рафаїла, із Запорожжя, куди він був посланий київським митрополитом Арсенієм Могилянським, під назвою “Переписка с Запорожьем (1763-1765)”⁸².

Декабристський рух представлений публікацією П.Голубовського “Письма Алексея Петровича Юшневского и его жены Марии Казимировны из Сибири”⁸³, оприлюдненою в кн. XVIII-XXI. Вона включає 112 листів, які друкуються без археографічного опрацювання.

До подій XVII ст. відноситься публікація О.Фортинського “К истории первых времен унии на Волыни”, де мовиться про утиски ратненських міщан⁸⁴. Цікаві відомості з історії Запорожжя містять добірки О.Стороженка “Из переписки Запорожья XVI в. с польскими вельможами”⁸⁵ і “Новые подробности к биографии запорожского гетмана Яна Оришовского”⁸⁶ – це донесення С.Баторія 1581 р., друкуються воно з усіма особливостями оригіналу давньопольською мовою. У вип. кн. XIX звертає увагу публікація В.Модзалевського “Опись лесов и пуцц, находящихся в Черниговском полку в 1752 г.”⁸⁷.

Третій відділ кн. XX відкривається публікацією М.Петровського “Путешествие из Вены в Москву в 1655 году Франа Гундулича”⁸⁸ (подорож

тривала з 4 червня 1655 до 8 листопада 1656 р., публікація супроводжується короткими примітками). У вип. 2 тієї ж кн. ХХ С.Маслов оприлюднив наукову розвідку з цитуванням тексту “Казанья Милетия Смотрицкого на честный погреб о.Леонтия Карповича”⁸⁹, а А.Яворський опублікував повний текст цього “Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтия Карповича”⁹⁰. Тут же у відділі V В.Сава вмістив 7 листів Кузьмищева до В.Даля з матеріалами для тлумачного словника російської мови, зібрані автором в Астраханській губернії.

У кн. ХХІ варто вказати на публікацію О.Сгороженка “К истории Войска Запорожского при Сагайдачном”⁹¹, де мовиться про хід переговорів польських комісарів з Сагайдачним у Білій Церкві 1618 р. С.Маслов надрукував матеріал “Еще четыре проповеди Георгия Конисского” в кн. ХХІІ⁹², а в книгах ХХІІ-ХХІV А.Грузинський – “Из истории Евангелия в Южной России в XVI в. Лѣтковское Евангелие”⁹³. Нижче А.Сичевський подав добірку “Памва Беринда и его вирши на Рождество Христово и др. дни”.

У додатку вміщена “Челобитная московских и всех городов торговых людей об изгнании иноземных купцов, кроме англичан, 1627”. У другому випуску кн. ХХІІІ опубліковано три матеріали: Б.Неймана – «Киевский список поэмы Лермонтова “Демон”», А.Багія – “Из школьных традиций старого времени” та М.Гудзія – “К вопросу о переводах из Великого зеркала в Южно-Западной Руси”, а в додатках до нього – “Выпись из книг мѣских права Магдебурского ратуша Киевского 1728, января 15”, “Список членов Киевского музыкантского цеха в 1742 году”⁹⁴.

Два випуски кн. ХХІV насамперед присвячені публікації дуже важливих матеріалів про долю бібліотеки Стефана Яворського – одного з найзначніших представників освіти в XVII – на початку XVIII ст.⁹⁵ Насамкінець слід визначити, що 1902 р. С.І.Маслов описав колекцію документів Історичного товариства Нестора-літописця й опублікував її в “Чтениях”⁹⁶. Нині 344 одиниці цієї колекції за 1605-1822 рр. зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві⁹⁷. Це насамперед універсали українських гетьманів (Івана Мазепи, Івана Скоропадського і Данила Апостола) козацькій старшині на володіння селами, дворами, млинами, про призначення старшин на посади, справи про рангові маєтності. Грамоти польських королів і російських царів козацькій старшині і російським офіцерам на села. Заставні, уступочні, купчі записи, заповіти на землі, угіддя і двори. Судові справи – здебільшого про земельні суперечки, про стягнення боргів. Список міст, сіл і хуторів Прилуцького полку 1764 р. Опис сіл Київського полку. “Літопис історії України від завоювання Києва кн. Гедеміном до 1734 р.” Реєстри маєтності військового судді Лизогуба (1732-1766). Опис майна, одержаного за гетьманськими універсалами генеральним підскарбієм Романом Ракушкою-Романовським. Описи маєтків і реєстри майна стародубського обозного Скорупи і переяславського полковника Сулими і їхніх нащадків. Родословна і листування Сулим. План Києва 1810 р. Цехова книга київського кравецького цеху.

Рукописи “Лексикона” Беринди (1695) і “Синописа” Гізеля та Літопису Грабянки. Опис київських церков (1825-1859). Записи про ціни на товари і продукти в містах Лівобережної України. Колекція зазнала і втрат. Так, з неї було вилучено і вивезено до Москви листування М.В.Гоголя⁹⁸.

Такий далеко неповний зміст понад ста публікацій “Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца”, які з року в рік змінювалися й удосконалювалися. Рівень їх археографічного опрацювання неоднаковий. Поряд зі змістовними, добре опрацьованими публікаціями, трапляються і випадкові. Та, попри все це, вони є істотним внеском у джерельну базу з історії України.

¹ *Максимович М.А.* Нечто о об учреждении в Киеве Исторического общества () Киевлянин. – 1872, 14 декабря; *Хрущов И.П.* Историческое общество Нестора-летописца в Киеве () Журнал Министерства народного просвещения. – 1873, март; *Нестроев И.А.* Историческое общество летописца Нестора в Киеве (1873-1890) // Историческое обозрение. Сб. исторического общества при С.-Петербургском университете. – СПб., 1891. – Т.2; *Дашкевич Н.П.* 25-летие Исторического общества Нестора-летописца. – К., 1899; 500-е юбилейное заседание Исторического Общества Нестора-летописца // Русский библиофил. – 1914. – № 25 Колесник М.П. Историчне товариство Нестора-літописця: Основні етапи і напрями діяльності (1822-1931). – Український історичний журнал. – № 9 та ін. “Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца (1879-1914).” Бібліографічний довідник. – К., 1989.

² Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. – Кн. I. 1873-1877 гг. Изд. под ред. В.С.Иконникова. – К., 1879.

³ Там само. – С.174-180.

⁴ Там само. – С.181-229.

⁵ Там само. – С.311-314.

⁶ Чтения . . . Кн. II. Изд. под. ред. Н.П.Дашкевича и А.И.Соболевского. – К., 1888.

⁷ Там само. – С.6-11.

⁸ Там само. – С.42-46.

⁹ Там само. – С.107.

¹⁰ Там само. – С.1-62.

¹¹ Там само. – С.1-114.

¹² Чтения . . . Кн. III. Изд. под. ред. Н.П.Дашкевича. – К., 1889.

¹³ Чтения. Кн. IV Изд. под ред Н.П.Дашкевича. – К., 1890.

¹⁴ Там само. – С.79-100.

¹⁵ Там само. – С.140-142.

¹⁶ Там само. – С.205-214.

¹⁷ Там само. – С.1-80.

¹⁸ Там само. – С.83-135.

¹⁹ У публікації він надрукований під помилковою датою 24 червня 1651 р. (док.12).

²⁰ У 1902-1904 рр. повний текст “Генерального следствия о маетностях Черниговского полка 1729-1730 гг.” за редакцією М.Василенка був надрукований як додаток до “Земского сборника Черниговской губернии”.

²¹ Чтения. Кн. VII. Изд. под ред. М.Ф.Владимирского-Буданова и Н.П. Дашкевича. – К., 1893. – С.29-68.

²² Чтения. Кн. XI. Изд. под ред. А.М.Лазаревского. – К., 1896. – С.3-38.

²³ Генеральное следствие о маетностях Гадяцкого полка. – Полтава, 1893.

²⁴ *В.Мякотин.* Генеральное следствие о маетностях Переяславского полка // Харьковский сб. Историко-филологического об-ва. – 1895 й окремо 1896.

- ²⁵ *В.Мякотин*. Генеральное следствие о маетностях Киевского и Гадятыцкого полка 1729-1730 годов // Киевская старина, 1834. – № 4.
- ²⁶ Чтения. Кн. V Изд. под ред. М.Ф.Владимирского-Буданова. – К., 1891.
- ²⁷ Чтения. Кн. V. Отд. 3. – С.49-92.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Чтения. Кн., VI. Изд. под ред. М.Ф.Владимирского-Буданова и Н.П. Дашкевича. – К., 1892. – Отд. 3.
- ³⁰ Чтения. Кн. VI. – Отд. 2. – С.103-122.
- ³¹ Там само. – С.138-148.
- ³² Там само. – С.149-170.
- ³³ Там само. – С.190-197.
- ³⁴ Чтения. Кн. VI. Отд. 3. – С.3-8.
- ³⁵ Там само. – С.28-82.
- ³⁶ Там само. – С.83-106.
- ³⁷ Там само. – С.107-137.
- ³⁸ Там само. – С. 138-142.
- ³⁹ Чтения. Кн. VII. Изд. под ред. М.Ф.Володимирского-Буданова и Н.П.Дашкевича. – К., 1893.
- ⁴⁰ Там само. – Отд. 2. – С.3-10.
- ⁴¹ Там само. – С.93.
- ⁴² Там само. – С.95—116. 43.
- ⁴³ Чтения. Кн. VIII. Изд. под ред. П.В.Владимилова. – К., 1894. – Отд. 2. – С.29-34.
- ⁴⁴ Чтения. Кн. XII. Изд. под ред. М.Н.Ясинського. – Отд. 3. – С. 24-27.
- ⁴⁵ Чтения. Кн. VII. Отд. 2. – С.35-56.
- ⁴⁶ Там само. – С.57-115.
- ⁴⁷ Там само. – С.1-10.
- ⁴⁸ Там само. – С.1-28.
- ⁴⁹ Там само.
- ⁵⁰ Чтения. Кн. IX. Изд. под ред. П.В.Владимилова. – К., 1895. – Отд. 2. С.42-64.
- ⁵¹ Там само. – С.1-24.
- ⁵² Чтения. Кн. IX. – Отд.3 ; кн. X. Отд. 3.
- ⁵³ Чтения. Кн. X. – Отд. 3. – С.1-22.
- ⁵⁴ Чтения. Кн. XI. Изд. под ред. А.М.Лазаревського. – К., 1896. – Отд. 2. – С.1-21, 34-203.
- ⁵⁵ Там само. – Отд. 3. – С.39-116.
- ⁵⁶ Чтения. Кн. XII. Изд. под ред. М.Н.Ясинського. – К., 1898. – Отд. 2.
- ⁵⁷ Там само. – Отд. 3. – С.3-5, 36-145.
- ⁵⁸ Чтения. Кн. XII. Изд. под ред. М.Н.Ясинського. – К., 1899. – Отд. 3. – С.5-78.
- ⁵⁹ Там само. – С.79-141.
- ⁶⁰ Повніше і точніше видання Переписних книг 1666 р. здійснив В.О.Романовський. – К., 1933.
- ⁶¹ Чтения. Кн. XIV. Изд. под ред. М.Н.Ясинського. – К., 1900. – Вып. I. Отд. 3. – С.1-6.
- ⁶² Там само. – С.7-25.
- ⁶³ Чтения. Кн. XIV. – Вып. II. – Отд. 3.
- ⁶⁴ Там само. – Вып. II, III.
- ⁶⁵ Чтения. Кн. XV. Вып. I, II, III, IV. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. – К., 1901
- ⁶⁶ Там само. – Кн. XV. Вып. I, IV. Отд. 3. – С.34-38, 3-15, 21-22.
- ⁶⁷ Там само. – Кн. XV. – Вып. I. Отд. 3. – С.34-38.
- ⁶⁸ Там само. – Кн. XV. – Вып. IV. Отд. 3. – С.202-214.
- ⁶⁹ Там само. – Кн. XV. – Вып. I. Отд. 3. – С.16-19.
- ⁷⁰ Там само. – Вып. II. Отд. 3. – С.49-53; Вып. III. Отд. 3. – С.89-122.
- ⁷¹ Там само. – Вып. IV. Отд. 3.

- ⁷² Чтения. Кн. XVI. Вып. I-III. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. – К., 1902.
- ⁷³ Там само. – Вып. IV. – Отд. 3. – С.102-118.
- ⁷⁴ Там само. – С.84-101.
- ⁷⁵ Там само. – С.73-83.
- ⁷⁶ 14 універсалів аналогічного змісту І.Каманін надрукував під заголовком “Материалы по истории Киевской городской общины” в “Университетских известиях” за 1892 р. ч.2 і 8.
- ⁷⁷ Чтения. Кн. XVII. – Вып. I, II, III, IV. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. Отд. 3. – С.3-32, 63-83, 84-96; Чтения. Кн. XVIII. – Вып. I. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. К., 1904. – Отд. 3. – С.65-76.
- ⁷⁸ Чтения. Кн. XXII. – К., 1911. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского и А.М.Лободы. К., 1912. Вып. I.
- ⁷⁹ Чтения. Кн. XVIII. Изд. под ред. А.М.Лободы. К., 1904. Вып. III, IV.
- ⁸⁰ Там само.
- ⁸¹ Там само.
- ⁸² Там само.
- ⁸³ Чтения. Кн. XVIII. – Вып. II. Отд. 3; Кн. XIX. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. К., 1906. – Вып. I. 1907, вып. III; Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. К., 1908. – Вып. III; Кн. XXI. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского. К., 1909. – Вып. I-II.
- ⁸⁴ Чтения. Кн. XIX. – Вып. I. Отд. 3.
- ⁸⁵ Там же. – Вып. II. Отд. 3.
- ⁸⁶ Там же. – Вып. III. Отд. 3.
- ⁸⁷ Там само.
- ⁸⁸ Чтения. Кн. XX. Изд. под ред. Н.П.Дашкевича. К., 1907. – Вып. I.
- ⁸⁹ Там само. – Вып. II. К., 1908. Отд. 3.
- ⁹⁰ Там само. – Вып. III. Отд. 3.
- ⁹¹ Чтения. Кн. XXI. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского, А.М.Лободы. К., 1910. – Вып. III. Отд. 3.
- ⁹² Чтения. Кн. XXII. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского и А.М.Лободы. К., 1911. – Вып. III. Отд. 3; Кн. XXIII. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского, А.М.Лободы. К., 1912. – Вып. I. Отд. 3.
- ⁹³ Чтения. Кн. XXIII. – Вып. I. Отд. 3.
- ⁹⁴ Чтения. Кн. XXIII. – Вып. II. Издание под ред. Ю.А.Кулаковского и А.М.Лободы. К., 1913.
- ⁹⁵ Чтения. Кн. XXIV. Изд. под ред. Ю.А.Кулаковского и А.М.Лободы. К., 1914. – Вып. I, II.
- ⁹⁶ Чтения. Кн. XXI. Вып. I, II.
- ⁹⁷ ЦДАК. Ф. 222. – Оп. 1, 2.
- ⁹⁸ Там само. – Оп. 1, спр.301.